

ци...; *Vernadsky G. Ancient Russia...*; *Wolfram H. Geschichte der Goten...*

⁵*Иордан. О происхождении и деяниях гетов (Getica)...*; Младшая Эдда / Изд. подг. О. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. – Л., 1970; *Снорри С. Круг Земной.* – М., 1980; Старшая Эдда: Древнеисландские песни о богах и героях / Пер. А. И. Корсун; ред., вст. ст. и ком. М. И. Стеблин-Каменского. – М.; Л., 1963.

⁶*Vernadsky G. Ancient Russia...*; *Франклин С. Начало Руси. 750–1200 / С. Франклин, Д. Шепард.* – С.Пб., 2000; *Прицак О. Походження Русі...*

Надійшла до редколегії 24.02.05

С. С. Троян

*Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славистичного університету*

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІАЛЬНІ ТОВАРИСТВА 80-х рр. XIX ст.: НІМЕЦЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНИЙ СОЮЗ І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

Рассмотрены обстоятельства образования и деятельности в 1880-х гг. одного из мощнейших колониальных объединений на территории кайзеровской Германии – Немецкого колониального союза. Прослежена его роль в осуществлении колониальной пропаганды и первых колониальных захватов правительства Отто фон Бисмарка.

Утворення на початку 1871 р. Німецької імперії кардинально вплинуло на геополітичну розстановку сил на території Європи. Водночас у різних колах німецького суспільства і навіть політикуму почали лунати заклики до вступу на шлях заокеанської колоніальної експансії. Розвиток колониального руху призвів до того, що з кінця 70-х рр. у Німеччині виник ряд організацій, союзів, товариств, які зайнялися колониально-пропагандистською діяльністю. Володіючи великими капіталами, значним впливом на громадську думку та урядові структури, вони активізували колониальну пропаганду й сприяли вступу Німецької імперії на шлях заокеанської колониальної політики.

Діяльність різного роду колоніальних союзів, товариств, експедицій стала невід'ємною складовою частиною завершального етапу становлення колоніалістської ідеології. Безпосереднє керівництво ними прибирала до рук буржуазія, яка пропонувала й навіть іноді здійснювала колоніально-політичні проекти. Уже до середини 1880 р. в Німеччині налічувалося близько десяти колоніальних союзів загальнонімецького значення. Кількість їх членів досягла приблизно 6 тисяч¹. Крім того, в Африці тільки в 1881 р. працювало 45 німецьких експедицій². Утворення колоніальних об'єднань сприяло матеріалізації та прискоренню практичного втілення в життя ідей колоніалізму. Однак головну роль в організаційно-пропагандистській діяльності в першій половині та середині 80-х рр. XIX ст. відігравав Німецький колоніальний союз (НКС). На той час він був найбільш чисельною і впливовою організацією, яка займалася колоніальною пропагандою. До його складу поступово вливалися інші подібного роду союзи й товариства. Виникнення НКС свідчило про те, що ідеї та дух колоніалізму охопили досить широкі верстви німецького суспільства, особливо різні групи буржуазії та інтелігенції. Мета пропонованої наукової розвідки якраз і полягає в тому, щоб проаналізувати основні ідейно-теоретичні засади й головні аспекти діяльності цього потужного колоніального об'єднання 80-х рр. XIX ст. в Німеччині.

Формально заснування НКС відбулося на зборах у Франкфурті-на-Майні 6 грудня 1882 р. Але заклик до утворення союзу був опублікований ще в листопаді 1882 р. групою впливових представників капіталу, юнкерства й інтелігенції. У ньому ставилася вимога негайно приступити «до практичного вирішення колоніального питання шляхом установаження торгових станцій у вигляді початкових пунктів торгових підприємств», не чекаючи, поки експансіоністську політику почне проводити уряд³. Незважаючи на опублікований «Заклик», у виступах організаторів НКС відчувалися значні розбіжності. Це в кінцевому підсумку привело до прийняття більш стриманого формулювання завдань союзу, ніж те, що було в «Заклику». Так, відомий мандрівник Рольфс уважав за необхідне обмежитися вивченням історичної та юридичної сторін питання, а колоніальні справи повністю передати до рук купців. Банкір Г. Майєр указував на без-

силля Німеччини за океаном і висловлювався проти заснування колоній для емігрантів. Він заявив також, що торгові колонії не потрібні, оскільки німецькі торговельні фірми за кордоном процвітають і без них. Однак він усе ж узяв участь у заснуванні союзу. Барон Мальтцан наполягав на практичній діяльності з метою підготовки до створення в майбутньому торгових колоній. Тим часом керівник Рейнського місіонерського товариства у Вупперталі Фабрі найбільшу увагу звертав на необхідність організації масової німецької еміграції. Його проект повною мірою зачіпав інтереси широких верств народу, які прагнули до розв'язання еміграційної проблеми. Виступаючи із заключним словом, лідер націонал-лібералів Мікель говорив про «захист національної праці», для якого нібито потрібна колоніальна політика. Він пропонував об'єднатися навколо закликів до колоніальної експансії всіх німців незалежно від їх партійно-політичних поглядів і підтримати орієнтацію Мальтцана на загарбання тропічних країн⁴. Цим німецька буржуазія вже готувалася зайнятися, бо тоді тільки така експансія вбачалася їй прийнятною.

НКС очолило правління з 24 чоловік. Його президентом став «вільний консерватор» князь Гогенлоє-Лангенбург. Почалося посилене вербування нових членів. Мінімальний членський внесок становив 6 марок на рік⁵. Якщо під час заснування союзу до нього вступило приблизно 200 чоловік, то через рік, у січні 1834 р., він нараховував уже 3 260 членів. У їх числі були й колективні: міські общини, купецькі союзи, торговельні палати тощо. На той час союз охопив шляхом індивідуального й колективного членства 492 населених пункти в Німеччині та 43 – за її межами. Центром союзу був Франкфурт-на-Майні. Його місцеві відділення виникли в Мангеймі, Вісбадені, Дармштадті, Хемніці, Штутгарті, Білофельді, Стендалі та інших містах⁶. НКС діяв переважно в Західній і Південній Німеччині.

Стосовно соціального складу членів НКС слід зазначити, що його заснували відомі представники юнкерства, капіталу та інтелігенції. Серед них – майбутній намісник Ельзас-Лотарингії князь Гогенлоє-Лангенбург; члени німецького рейхстагу обер-президент пруських провінцій граф Штольберг-Вернігероде і граф Арнім-Бойтценбург; великі сілезькі магнати герцог фон Ратібор та граф Доннерсмарк; найбільш впливові лідери націонал-ліберальної партії Бенігсен, Мікель,

Гамахер; банкір Майер; таємні комерційні радники Хеймендаль з Крефельда, Фрідріхс із Ремшайда та Вейерман із Лейхлінгена; професори Хассе з Лейпцига та Дюнкельберг із Бонна; представники великої буржуазії Бааре, Брюнінг, Зігле і Штум; письменник Г. Фрейтаг і публіцист барон Брюгген; відомі географи й мандрівники Фішер, Рольфс, Кіргоф; знаменитий археолог Шліман і вчені Рошер і Шмоллер⁷.

Необхідно підкреслити, що керівну роль у НКС відігравали лідери націонал-ліберальної партії. Буржуазія не залишилася осторонь від піднятого колоніального ажіотажу. Але більша її частина бачила завдання союзу в колоніальній пропаганді, у підготовці народних мас до розуміння необхідності майбутніх загарбань, а не в негайній практичній діяльності із заснування колоній. В установчій відозві союзу говорилося, що його головним завданням є формування громадської думки з тією метою, «щоб нація була готова до великих рішень у той день, коли обставини складуться для цього сприятливо»⁸. З урахуванням цих нових історичних обставин поява своєрідного ідеологічного, пропагандистського національного центру, який узяв на себе основні функції з організації цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість, вживлення в загальну структуру суспільних орієнтирів нових зовнішньополітичних потреб міцніючої німецької економіки, була закономірною. Звичайно, на умови роботи НКС суттєво вплинули певні зміни в підходах німецького уряду до колоніального питання, що забезпечило урядову підтримку позицій членів союзу. Більш інтенсивне колоніальне забарвлення суспільної психології, на думку урядовців високого рангу, мало також якоюсь мірою пом'якшувати загострення соціальних протиріч і протидіяти поширенню соціалістичної ідеї. НКС зосередив у своїх руках могутні важелі пропагандистського впливу на широкі народні маси, усі верстви й соціальні групи німецького населення. Його створення означало, що колоніально-експансіоністський рух у Німеччині нарешті одержав справжній організаційний та ідеологічний центр.

Підводячи проміжні підсумки, можна констатувати, що формування колоніалістських ідей у Німеччині й підготовка до колоніальних загарбань супроводжувалися активізацією колоніальної пропаганди та розвитком колоніально-товариського руху. Там, де викладалися конкретні плани експлуатації колоній, вони передбачали

створення великих колоніальних товариств, які володіли б значними капіталами. Сприяння експорту німецьких товарів і капіталів, а також німецькій колонізації мало допомогти в розв'язанні внутрішніх соціальних протиріч. У формуванні колоніальних поглядів і переконань про нагрілу необхідність колоніальної політики за океаном для кайзерівської Німеччини брали участь різноманітні колоніальні товариства, місіонерські організації, торговельні об'єднання буржуазії та купецтва. Серед них роль справжнього організаційного центру колоніально-пропагандистського руху став відігравати з 1882 р. Німецький колоніальний союз, який спирався на підтримку найвпливовіших суспільних сил і німецького уряду. Унаслідок цього на середину 80-х рр. XIX ст. країна була охоплена справжньою «колоніальною лихоманкою» і стояла на порозі вступу на шлях офіційної колоніальної політики.

Діяльність спочатку місіонерських, торговельних і морських об'єднань, а потім Німецького колоніального союзу сприяла поширенню колоніальних ідей у німецькому суспільстві. Їх активна колоніально-політична пропаганда була спрямована перш за все на середні прошарки населення з метою заразити їх середовище ідеєю колоніалізму. Вони відігравали головну роль в організаційному та ідейному згуртуванні колоніального руху Німеччини, безпосередньо впливали на формування принципів німецької колоніальної ідеології.

НКС на час вступу Німеччини на шлях заокеанських загарбань небезпідставно вважався наймасовішою та найвпливовішою з колоніальних організацій. Він докладав максимальних зусиль для колоніально-пропагандистського впливу на німецьке суспільство. Щоправда, з точки зору найбільш нетерплячих «колоніальних ентузіастів», діяльність НКС була невдалою, тому що він не зміг узяти безпосередньої участі в заснуванні німецьких колоній за океаном і отримати необхідні для цього капітали промисловців і фінансистів. Надходження до каси НКС за весь 1884 р. не перевищували 50 тис. марок і склалися в основному з членських внесків⁹. На ці кошти організувати будь-які значні колоніальні заходи було неможливо. Однак їх цілком вистачало для того, щоб, спираючись на активних прибічників колоніальної експансії, союз міг широко розгорнути свою пропагандистську діяльність і вербувати нових членів. На кінець 1884 р. їх кількість досягла 9 тис., з яких приблизно 300 чоловік проживали

за кордоном, а решта – в Німеччині. На території Німецької імперії члени союзу були більш як у 1 000 населених пунктах. Причому в 39 містах налічувалося не менше 50 членів союзу в кожному¹⁰. 22 лютого 1885 р. відбулися другі збори НКС. На цей час він нараховував уже 10 275 чол.¹¹, а до середини цього ж року в його рядах перебувало понад 12 тис. членів¹².

НКС підтримував усі колоніальні підприємства німецького уряду. Він проводив широку агітаційну роботу, розсилав відповідні телеграми й резолюції на ім'я рейхсканцлера, уряду й рейхстагу. Прикладом можуть служити «надзвичайні загальні збори» членів союзу 21 вересня 1884 р. в м. Ейзенаху. Збори ухвалили резолюцію, де вітали анексію Камеруну, Того й Ангра-Пекени, а також запевняли Бісмарка, що у своїй подальшій діяльності на колоніальному поприщі уряд «може розраховувати на повну підтримку нації». Ті самі збори прийняли ще одну резолюцію про схвалення та підтримку зусиль уряду добитися державних субсидій поштово-пароплавним лініям¹³.

З газетних звітів та повідомлень бачимо, що протягом 1884–1885 рр. продовжували свою діяльність або були створені десятки місцевих організацій НКС, які діяли на правах його секцій. Серед них можна назвати організовану в квітні 1884 р. берлінську секцію, сілезьку секцію в Бреславлі, південнонімецьку й західнонімецьку секції в Дрездені, Хемніці, Вюрцбурзі, Штутгарті, Пфортгеймі, Карлсруї, Мангеймі, Дарштадті, Вісбадені, Марбурзі, Бонні, Дюрені, Кельні, Гельзенкірхені, Білефельді, Гетінгені, Ганновері й Бремені¹⁴. Даний неповний перелік не слід сприймати в тому розумінні, що в Північній і Північно-Східній Німеччині не було організацій НКС. Вони були й там, зокрема в Мекленбурзі. Але безсумнівним фактом є переважне зосередження діяльності НКС у містах Південної й особливо Західної Німеччини. Лідер націонал-лібералів у рейхстазі й один із призвідців союзу Гамахер зазначав на загальних зборах 22 лютого 1885 р., що, «на жаль, північ і схід Німеччини ще мало представлені в Колоніальному союзі»¹⁵.

До середини 1884 р. НКС все ще називався «Франкфуртським», ніби підкреслюючи цим, що він не може претендувати на загальнонімецьке значення, бо паралельно з ним існують ряд інших однотипних організацій, та невдовзі після цього НКС вийшов на передові

позиції в колоніальній пропаганді, відтіснивши своїх конкурентів. Це знайшло зовнішнє відображення в перенесенні з 1 травня 1885 р. резиденції правління союзу з Франкфурта-на-Майні в Берлін.

На той час до НКС вступили й брали активну участь у його діяльності представники торгового капіталу ганзейських міст в особі Бермана, Тормелена, Янтцена, Людеріца та ін. Усі вони брали участь у підготовці та проведенні анексії африканських територій. Зростання авторитету союзу виразилося і в тому, що до нього ввійшов і надав допомогу в організації берлінської секції відомий географ Яннаш, який до того намагався об'єднати прибічників колоніальної експансії навколо очолюваного ним Центрального союзу торгової географії¹⁶.

До НКС вступило багато представників аристократії та військових, у тому числі фельдмаршал Мольтке, такі учені, як єгиптолог Бругш і географ Швейнфурт, деякі представники великої буржуазії, зокрема Крупп¹⁷. Особливо слід відзначити роль майбутнього «вугільного короля» Німеччини Е. Кірдорфа. Він часто друкував статті в журналі «Дойче Рев'ю». Кірдорф був організатором і головою секції союзу в Гельзенкірхені та членом правління Західнонімецького союзу колонізації та експорту, який на правах автономної організації входив у НКС. При активному сприянні Кірдорфа, Круппа та інших промисловців було підготовлено створення секції НКС у таких промислових центрах Руської області як Ессен, Гладбах, Ельберфельд і Крефельд. З ініціативи правління Союзу промисловців урядового округу Кельна виникла кельнська секція. Її члени були тісно пов'язані з правлінням Західнонімецького союзу колонізації та експорту.

Отже, НКС зосередив у своїх руках могутні засоби пропагандистського впливу на народні маси, усі верстви й групи німецького населення. Великі промисловці й банкіри, які входили до союзу, були зацікавлені в здійсненні широкомасштабних колоніальних загарбань. Розробляючи експансіоністські плани й субсидуючи їх здійснення, вони водночас створили для себе «опорні пункти» в націонал-ліберальній та імперській партіях, у колах вищої аристократії. Колоніально-експансіоністський рух у Німеччині в особі НКС мав організаційний та ідеологічний центр, що свідчило про його відповідний розмах і силу. До складу НКС поступово вливалися члени інших колоніальних організацій і товариств і до 1885 р. він уже не мав серйоз-

зних суперників на ниві колоніальної пропаганди в Німеччині.

Результатом усіх цих процесів стала консолідація сил колоніально-політичного табору, і в грудні 1887 р. був створений новий союз – Німецьке колоніальне товариство (НКТ), яке налічувало 15 тис. чоловік. До Першої світової війни його чисельність зростає втричі і на 1914 р. становила 45 тис. членів¹⁸. Для ведення пропаганди Колоніальне товариство видавало газету «Дойче Колоніальцайтунг», різноманітні брошури та інші матеріали, а також широко використовувало пресу провідних буржуазних партій, зокрема націонал-ліберальну «Кельніше-Цайтунг». Як організація великої буржуазії та юнкерства НКТ поряд з іншими подібними організаціями справляло суттєвий вплив на внутрішню і зовнішню політику кайзерівської Німеччини.

Ідеологію Німецького колоніального союзу, Товариства німецької колонізації, Німецької східноафриканської компанії, Німецького колоніального товариства, їх керівництва і тих політичних, фінансово-промислових, юнкерських та «різочинних» сил, на які вони спиралася, підживлювали переконання в справедливості й правильності своїх дій щодо колонізованих народів, у своєму виключному праві впливати й навіть розпоряджатися долями інших людей. Тому вся їх колоніальна пропаганда була спрямована на розпалювання проколоніальних шовіністичних настроїв у німецькому суспільстві. У результаті ідеологія шовінізму, одержавши організаційно-пропагандистський центр спочатку в особі Німецького колоніального союзу і Товариства німецької колонізації, а потім Німецької східноафриканської компанії та Німецького колоніального товариства, із середини 80-х рр. XIX ст. остаточно перетворюється на складову частину ідеології німецького колоніалізму. Подальше зростання шовінізму в Німеччині було пов'язане зі спробою врегулювання англо-німецьких колоніальних суперечностей у Східній Африці та підписанням у 1890 р. Гельголанд-Занзібарського договору, створенням і діяльністю Пангерманського союзу.

Примітки

¹Allgemeine Zeitung. – 1883. – 5 Jul.

²Zimmermann A. Geschichte der deutschen Kolonialpolitik. – В., 1914. – S. 51.

³Kolnische Zeitung. – 1882. – 20 Nov.

⁴Ibid. – 1882. – 8 Dez.

⁵Europäischer Geschichtskalender. – München, 1883. – S. 10.

⁶Kolnische Zeitung. – 1884. – 7 Jan.

⁷Hagen M. Bismarcks Kolonialpolitik. – Stuttgart-B., 1923. – S. 37–38.

⁸Europäischer Geschichtskalender. – München, 1883. – S. 10.

⁹Kölnische Zeitung. – 1885. – 28 Febr.

¹⁰Правительственный вестник. – 1885. – 28 февр.

¹¹Kölnische Zeitung. – 1885. – 11 Jun.

¹²Ibid. – 1884. – 22 Sept.

¹³Ibid. – 1884. – 7 Jan.; 23 Apr.; 9 Jul.; 16 Jul.

¹⁴Ibid. – 1885. – 23 Febr.

¹⁵Ibid. – 1884. – 22 Mai.

¹⁶Ibid. – 1885. – 28 Febr.

¹⁷Туполев Б. М. Германская империя в борьбе за «место под солнцем». – М., 1991. – С. 7.

¹⁸Ерусалимский А. С. Бисмарк. Дипломатия и милитаризм. – М., 1968. – С. 228.

Надійшла до редколегії 10.03.05

И. В. Толстых, И. В. Рябенко

Днепропетровский национальный университет

**РОЛЬ И МЕСТО А. Ф. КЕРЕНСКОГО
В РУССКОЙ МАСОНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
(по материалам мемуарной эмигрантской литературы)**

На основі аналізу мемуарної емігрантської літератури висвітлена роль та місце О. Ф. Керенського в середовищі російського масонства.

На протяжении многих лет масонство привлекало к себе внимание не только историков, но и литературоведов, искусствоведов, журналистов, философов. На эту тему написано много исследований различного характера.